

Ҳамиджон Ҳомидов

**АЛИШЕР НАВОЙИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ
ЎЗБЕК АДАБИЁТИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ КАФЕДРАСИ**

**Филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон
Ҳомидов таваллудининг 85 йиллигига бағишланган**

**“МУМТОЗ АДАБИЁТНИНГ ДОЛЗАРБ
МУАММОЛАРИ”**

**мавзусидаги Республика илмий-назарий анжумани
материаллари**

Тошкент-2020

УЎК 821.512.153

КБК 84

Ҳомидий.

Мумтоз адабиётнинг долзарб муаммолари [Матн]: – Тошкент: Navoiy universiteti nashriyot matbaa uyi, 2020. – 318 б.

Ушбу тўпламда “Мумтоз адабиётнинг долзарб муаммолари” мавзуидаги республика илмий-назарий анжуманига юборилган илмий мақолалар жамланган. Тўпламда филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидий ҳаёти ва илмий фаолиятига бағишланган илмий, илмий-оммабоп мақолалар, шунингдек, ўзбек мумтоз адабиётининг ўрганилишига доир илмий мақолалар ўрин олган. Китоб филолог мутахассислар, илмий тадқиқотчилар, магистр ва бакалавр талабалар ҳамда кенг ўқувчилар оммасига мўлжалланган.

Муаллифлар қарашлари ва асарлар номларидаги имло таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Масъул муҳаррир:

Марғуба Абдуллаева,

филология фанлари номзоди, доцент

Таҳрир ҳайъати:

Мўминжон Сулаймонов, Абдулҳамид Қурбонов, Жасур Маҳмудов,
Хуснигул Жўраева, Озода Тожибоева, Матлуба Жабборова.

Тўплам Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети “Ўзбек адабиётини ўқитиш методикаси” кафедрасининг 2020 йил 2 декабрдаги 6-сонли баённомаси билан нашрга тавсия этилган.

Лайло Шарипова. Шеъррий афоризм (хх асрнинг иккинчи ярми ўзбек шеърляти мисолида).....	205
Хуршида Хамракулова. Биргаликда босилган йўллар.....	211
Обиджон Каримов Поэтик метафора – бадий тафаккурнинг муҳим шарти.....	215
Gulnoza Jo‘rayeva. Istiqlol davri o‘zbek bolalar adabiyotida hajviylikning shakliy izlanishlardagi badiiy-estetik va tarbiyaviy ahamiyati.....	221
Nargiza To‘xtayeva. Bolalik tasavvurini boyitib.....	233
Shoira Isaeva. Epik rivoya va harakterlar ruhiyati sintezi.....	237
Феруза Бурханова. Шом ва тонг оралиғидаги ҳаёт талқини.....	239
Юлдуз Эшматова. Шойим Бўтаев ижодида фольклор стилизацияси.....	245
Салима Садиқова. Ғайбулла саломовнинг комиллик фалсафаси.....	250
Akmal G‘aniyev. Xalq o‘yinlarining tarixiy ildizlari xususida.....	253

МУМТОЗ АДАБИЁТНИ ЎРГАНИШ ВА ЎРГАТИШНИНГ НАЗАРИЙ-УСЛУБИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Валижон Қодиров. Мумтоз адабиёт – мафкуравий иммунитет ва маънавий юксаклик асоси.....	258
Комилжон Абдуллаев. Фуркат таржимаи ҳолини ўргатишда фанлараро интеграция технологияларидан фойдаланиш.....	263
Қобилжон Ҳамролиев. Камол касб этмак муаммолари ва ечимлари.....	270
Saodat Kambarova. Navoiy ijodini miniatyuralarga bog‘lab o‘rganish.....	272
Ш. Ҳасанов. Бўлажак филологларда аналитик тафаккурни шакллантириш – адабиётни ўрганишнинг эрудицион омили.....	275
E‘tibor G‘oyibboyeva. Navoiyning tarbiya haqidagi hikmatlari.....	285
Дилфуза Зарипова. Туркий пандномалар яратилишига таъсир кўрсатган манбалар.....	287
Orzigul Jo‘rayeva . Kasb inson kamoli.....	293

орқали топилади. Яхудий дини ҳам, насроний ва мусулмон динлари ҳам ўз бандалари учун муқаддас ва мўътабардир, одамзод эса қайси динга мансуб бўлмасин, ягона Яратган Эгамнинг қули ҳисобланади. Акс ҳолда, зиддият, келишмовчиликлар вужудга келаверади.

Тил ўргатиш жараёнида маданиятлараро мулоқотга ўргатиш ҳаётдан, амалиётдан, бадий адабиётдан келтирилган мисоллар, матнлар ва улар билан ишлаш коммуникация масалаларининг моҳияти ва хусусиятларини тушунтиришда ҳамда турли шахслар, гуруҳлар, халқлар ўртасидаги маданий мулоқотларни бағрикенглик тамойилига амал қилган ҳолда амалга ошириш ижобий самара баради.

ШЕЪРИЙ АФОРИЗМ (XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИ МИСОЛИДА)

*Лайло ШАРИПОВА,
БухДУ доценти, ф.ф.д.*

Шеърият илк бор оғзаки яратилгани, ёзув пайдо бўлганидан сўнг эса ёзма шеърият юзага келгани ҳаммага маълум. Муаллифлик умумийликдан хусусийликка томон қўчган, яъни оғзаки шеъриятда барча асарлар муаллифи халқ бўлса, муаллифлар номи зикр қилингани сабаб ёзма адабиётда ҳар бир асар яратган муаллифигагина тегишли экани билан фарқлидир. Шу жараёнда бир ютуқ ва бир ютқизиқ бор. Ютуқ шуки, ёзиб қолдириш имкони туғилгач, бадий асарнинг йўқолиб кетиш хавфи сусайди. Аммо муаллифи аниқлиги сабаб унга бошқа ижодкорнинг дахл қилиш имконияти йўқолиб, асарнинг асрлар давомида сайқал топишидай ижобий жиҳат тўхташди. Бир аҳамиятли жараён давом этиб келмоқда: оғзаки адабиёт ёзма адабиётга, ёзма адабиёт оғзаки адабиётга тинимсиз таъсир қилиб келади. Айтайлик, ўзбек ёзма

шеърияти фольклордан вазн, жанр мотив, образ, услуб ўзлаштиргани маълум. Жанр ўзлаштирганида баъзиларини ўз номи билан, баъзиларини бошқа ном билан стилазация қилди. Айтайлик, дoston ўз номи билан, йиғи ва йўқлов жанри марсия, топишмоқ чистон деб ўзлаштирилди.

Фольклор жанрлари ёзма адабиётга кўчар экан, уларнинг умри узайди, жанрий хусусиятлари ранг-баранглашди. Жанрлар синтези оралиқ жанрларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлди. Фольклоршунос олим О.Сафаров академик Т.Мирзаев билан ҳамкорликда ёзган “Ўзбек фольклорининг жанрлар системаси” мақоласида жанрларнинг ўзаро муносабатларига оид муштаракликлар хусусида фикр юритар экан, “бир жанрга мансуб асарнинг бошқа бир жанрдаги асар таркибида, бир асарнинг бир неча жанр таркибида учраши” мумкинлигини қайд этади¹²⁰. Бир жанрнинг иккинчи жанр таркибида учраши, олимлар таъкидлаганидек, дастлаб фольклорда пайдо бўлган, сўнг бу ҳолат ёзма адабиётга ҳам кўчган. Бу ҳодиса қуйидаги кўринишларга эга, бизнингча:

1. Бир фольклор жанрининг фольклорнинг иккинчи жанри таркибида келиши. Айтайлик, халқ достони таркибида халқ кўшигининг, мақол, олқиш, қарғиш жанрининг келиши мисолдир. “Алпомиш”ни кўздан кечириш кифоя.

2. Ёзма адабиётнинг бир жанри таркибида иккинчи ёзма жанрнинг учраши. Ёзма дostonлар таркибида туюқ, қасида, ғазал, қитъа каби жанрларнинг келиши далилдир. “Қутадғу билиг” дан бошлаб қатор ёзма дostonларда буни кўриш мумкин.

3. Фольклор жанрининг ёзма адабиёт жанри таркибида келиши. Мақол, олқиш, қарғиш, халқ кўшиқлари, афсона кабиларнинг ёзма адабиёт намуналари таркибида учраши одатий ҳолки, бу ҳодиса ирсоли масал, фольклоризм каби истилоҳлар кўмагида ўрганилган.

¹²⁰ Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – Б. 88-89.

4. Ёзма адабиёт жанрининг фольклор таркибида келиши. Айтайлик, ғазал, туюқ каби жанрлар халқ достони ёки оғзаки драмада учраши мумкин. Бундай ҳолатлар бир жанр таркибида иккинчи жанрнинг учраши бўлиб, йирик ҳажмли жанр таркибида кичик ҳажмли жанрнинг нисбий мустақил тарзда учраши билан белгиланади.

Халқ оғзаки поэтик ижодидан ёзма адабиётга жанрнинг кўчуви бир асрда юз бериб, тўхтаб қолган эмас. Бундай жараён ҳақида узоқ фикр юритиш мумкин. Фольклоршунос Б.Саримсоқов “Ўзбек фольклорининг жанрлар состави” мақоласида жанрга “ўзига хос ҳаётий қамров, яхлит поэтик система ва тасвир тарзига эга бўлган, тарихан шаклланиб, доим ривожланиб борувчи асар типлари”¹²¹, – дея баҳо беради. Адабиёт ҳаракатда экан, бир жанр бағридан иккинчи жанрнинг ажралиб чиқиши, жанрлар ўзлашуви, синтезлашуви давомий жараёндир.

Асрлар давомида улуғ шоирларимиз ўз тажрибаларидан келиб чиқиб, беқиёс тафаккурлари кўмагида пурҳикмат фикрларини ихчам шаклда ифода этдилар. Бу ифода шеърий асарлар бағрида ҳам яшаб келмоқда. Адабиётимиз “афоризм”, “қанотли сўзлар”, “ҳикматли сўзлар” деб келаётган яратилган илмий ва бадий асар таркибида ҳажми ҳар хил шаклда бизгача етиб келаётир. Улар мақол стилизацияси бўлиб, афоризм номи билан эътироф этилади. Афоризм адабиёт, жумладан, шеърият мазмунини бойитишда, шеър композициясида хулосани юзага келтиришда хизмат қилади.

Шоир Шариф Нурхон шеърияти ҳам халқ оғзаки ижодидан баҳраманд бўлгани билан ўзига хослик касб этади. Ғазаллар, мухаммаслар, мусаддаслар, маснавийлар ёзган шоир афоризм дейишга лойиқ сатрлар битди. Унинг “Тил”, “Қаришга вақт топилмайдир”, “Насихат”, “Мевазор бўлсин”, “Наво чиқди”, “Сув юзида из бўлмайдир”, “Мен ўлсам...” каби шеърлари оддий фольклоризмга бойлиги, халқона

¹²¹ Ўзбек фольклори очерклари. –Тошкент: Фан, 1988. – Б. 64.

оҳанги билан халқчиллик касб эта олган. Шеърларидаги халққа хослик услубининг бир қиррасига айлангани сабабли шоир ижоди халқ мулкидек қабул қилинган. Унинг халқ мақолига монанд сатрлари ёшлар тарбияси йўлида муҳим аҳамият касб этади:

Чумчуқ ўсиб семирса ҳам ғоз бўлмайдир,

Сув юзида юз юрсанг ҳам из бўлмайдир.

Минг йил яшаб яйрасанг ҳам олам аро

Ёшлигингдек лаззатга бой кез бўлмайдир.

Яхшиларнинг юрагида ғараз бўлмас,

Қуёшни кўр, қучоғида муз бўлмайди¹²².

Шоир оддий ҳаёт ҳақиқатларини чиройли бир тартибда кетма-кет келтирадики, улуғ фалсафий маъно манзаралари пайдо бўлади. Унинг бу сатрлари шоирнинг халқ тажрибаларидан, асрий тафаккуридан чуқур хабардор эканини кўрсатади. Юқоридаги биринчи, иккинчи мисралар халқ маталларини эслатади, уларда ҳукм бор. Кейинги мисраларда эса ҳукм ва хулоса бор. Одатда, маталларда ҳукм, мақолда ҳукм ва хулоса бўлишини, халқ мақоллари орасида тўрт сатрли намуналар ҳам учрашини инобатга олсак, шоирнинг дастлабки икки сатрини маталга, кейинги тўрт сатрини мақолга монанд сатрлар – афоризм дейиш мумкин.

Умрини эл-юрт хизматига бағишлаган устоз шоир Садриддин Салим Бухорий шеърлятида ҳам кўплаб афоризмлар учрайди:

Иллат излаганга иллатдур дунё,

Ғурбат излаганга ғурбатдур дунё,

Ким нени изласа топгай бегумон,

Ҳикмат излаганга ҳикматдур дунё¹²³.

¹²² Шариф Нурхон. Яхшидан шарофат. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1980. – Б. 63.

¹²³ Садриддин Салим Бухорий. Ҳикматдур дунё. – Тошкент: Фафур Гулом номидаги НМИУ, 2011. – Б. 99.

Тўртликда ҳукм ҳам, хулоса ҳам бор. Уларни афоризм дейиш мумкин. Бадиий асар бағридан ажратиб олинган мисра ёки жумла айри олинганда ҳам халқ мақоли билан беллаша олса, афоризм деб айтиш мақсадга мувофиқ, бизнингча. Шу тахлит Садриддин Салим Бухорий шеъриятида учрайдиган афоризмларнинг айримларини келтирсак. “Гар жам бўлсанг, ҳамма олам жамдур”, “Ҳар асрнинг ўз дуоси бор, Ҳар асрнинг ўз дуогўйи”, “Нонгадо бахтлидир ватангадодан”, “Дам ғанимат – бу дам сўнгги дам балки”, “Танпарварнинг тани қуртга қут бўлади”, “Ҳалол луқма дилни пурзиё айлар”, “Кўзи очнинг қорни тўймас”, “Кир излама дунёдан – дунёда кир бисёрдир”, “Ёрилажак сабрсиз ҳар бош”, “Фаросат бўлмаса, сўз ҳайф кетгай”, “Дур озу, хору хас кўпдир дунёда”, “Шукр этсанг, шакар келгай”, “Бунёдкорлик этган онинг тирикдур”, “Бахт ҳамиша мард билан тирик”, “Сенга ёмон нарса ўзгага ўнгдир”. Садриддин Салим Бухорий ижодида бундай афоризмлар талайгина. Бу ҳол шоир тафаккур кучининг беқиёслиги, ҳамиша халқ ичида юргани, халққа ҳамнафас бўлгани билан изоҳланади. “Бинокорнинг юзи бинода қолгай”. Шу бир мисрани таҳлил қилиш асосида бундай сатрларнинг афоризм дейилиш сабабини изоҳлаш мумкин. Ҳақиқатда, бино – бинокорнинг юзи, у бинокорнинг кимлигини англадиб туради. “Бинокор” бу ўринда кўп маъноли сўз. Сатрдан англашиладиган моҳиятни истаган соҳага татбиқ этиш мумкин. Келинки, ота-она ҳам бинокор: фарзанд уларнинг юзи. Ҳар бир соҳанинг раҳбари – бинокор. У бошчилигида бино бўлган ишлар, аввало, унинг юзи. Халқ мақолидаги ҳукм ва хулоса кўп маъноли бўлиб, уни турли соҳаларга нисбатан қўллаш имконияти бўлиши лозим. Юқоридаги сатр ҳам худди шундай хусусиятларга эга ва муаллифи борлиги учун афоризмдир. Садриддин Салим Бухорий яратган донишмандона сатрлар халқ мақолларидан, “Ҳадиси шариф”дан, шоирнинг ҳаётий тажрибаларидан, тафаккур тарзидан озиқлангани сабабли ўзига хос, ҳикматга бой, даврлар ошганда ҳам моҳияти ўз аҳамиятини йўқотмайди.

Улар нафақат фалсафийлиги, балки дилтортар оҳанги билан ҳам руҳиятимизга яқиндир.

Йўлдош Эшбекнинг афоризм дейишга лойиқ сермазмун, пурҳикмат ифодани ўзида жамлаган мисралари талайгина. Шоир “Йиғлаётган қиз” шеърида лирик қаҳрамоннинг алданганини, у виждонли бўлгани учун йиғлаётганини таъкидлар экан, бадиияти гўзал, ўзига хос фалсафага эга бу шеърида “Виждон – бу хатодан улғайган азоб” дея афоризмни юзага келтиради. Шоир қайғу, кўз ёш инсон руҳиятини поклашини англагани учун шундай ёзади:

Алданмоқ тиларман сенга кўп марта,
Алданмоқ – дунёга назар, англамоқ,
Алданмоқ – кўз ёши қилмоқ, йўқ, артмоқ,
Алданмоқ – курашга отланмоқ демак¹²⁴.

“Алданмоқ – дунёга назар, англамоқ, Алданмоқ – курашга отланмоқ демак” сатрлари мазмундорлиги билан мақолни эслатади, аммо бундай мазмун-моҳият ифодаладиган халқ мақоли йўқ. Ўз-ўзидан, бу мақол жанрининг стилизацияси бўлиб, афоризм дейишга лойиқ сатр ва матндан ажратилганда ҳам пурҳикмат ифода касб эта олади. XX асрнинг 80-йилларида яратилган бу шеър алданган халқнинг курашга отланишини иташдан туғилган, наздимизда.

Шоир сабр ҳақида талайгина шеърлар битган. Унинг “Ким бардош соҳиби...” деб бошланувчи шеъридаги дастлабки икки мисрага диққат қилинг:

Ким бардош соҳиби нур, нуфуз келди,
Сабрсиз ситамга юзма-юз келди¹²⁵.

Шеърда халқнинг сабр ҳақидаги “Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар, Бесабрлар ўз оёғидан йитар”, Сабрлининг бошига олма битар,

¹²⁴ Йўлдош Эшбек. Мангу масофа. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1991. – Б. 12.

¹²⁵ Йўлдош Эшбек. Ўша манба. – Б. 6.

Сабрсизнинг бошига – ғавфо”¹²⁶ каби мақолларга мазмунан ҳамоҳанг сатрларни тиза олган. Аммо халқ мақолларидан фарқли ўлароқ сабрнинг мукофотига моддий бойлик эмас, маънавий юксаклик келишини таъкидлагани аҳамиятлидир. Шоир халқ мақолларидаги каби ўзаро қиёслаш, ҳолатни қарама-қарши қўйиш тамойилини сақлаб қолган. Айнан шу йўл билан ранг-баранг мавзуларни ўзаро туташтира олган. Кўринадики, XX асрнинг иккинчи ярми ўзбек шеърияси мақол жанрини стилизация қилди. Бу асрлар оша яшаб келаётган ҳолат бўлиб, шеърий афоризмлар шоир закосининг меваси, халқ мақоллари, Ҳадиси шарифдан озикланган пурҳикмат ифода сифатида асар бадииятини оширишда, шеър композициясини мукаммаллаштиришда, асар мавзу ва ғоясини ёрқинроқ намоён этишда муҳим аҳамият касб этиб келмоқда.

BIRGALIKLIKDA BOSILGAN YO'LLAR

Xurshida XAMRAKULOVA,

ToshDO TAU dotsenti, f.f.d.

Hamid Olimjon lirikasidagi mayinlik, samimiylik va o'ynoqi ohanglar shoir uslubini belgilash bilan barobar ularning paydo bo'lish omillariga ishora ham ekanini qayd etish lozim. Shulardan biri va birinchisi Hamid Olimjonning shaxsiy oilaviy hayotidagi baxtli to'kislikdir. Adabiyotshunos olim, professor Hotam Umurov Hamid Olimjonning jiyani bo'lgan. Shoirning onasi – Komila buvisi, o'z onasi – Hamid Olimjonning opasi Asolat aya va boshqa qarindoshlaridan shoir haqida ko'plab ma'lumotlarni olgan. Uning aytishicha, Zulfiya va Hamid Olimjon bir qizil olmaning ikki pallasi bo'lishgan, ularning o'n yillik hayotlari birinchi muhabbat hayajonidek, zavqli, totli, mazmundor bo'lgan. Olim yozadi: ***“Ular xonadonida fayz, baraka, shodlik, baxt hukmronlik qilgan. O'rtadagi samimiy va pok muhabbat ularni***

¹²⁶ Ўзбек халқ мақоллари. ЎХИ. Кўп томлик. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1989. – Б. 223.

Илмий-оммабоп нашр

**“МУМТОЗ АДАБИЁТНИНГ ДОЛЗАРБ
МУАММОЛАРИ”**

Муҳаррир:

Ҳошимжон Аҳмедов

Дизайнер:

Ҳумоюн Исҳоқов

Мусахҳиҳ:

Ўткир Йўлдошев

“Navoiy universiteti” nashriyot-matbaa uyi

Теришга 2020 йил 5 декабрда берилди.

Бичими 84x108. 1/16. Самбриа гарнитурасида тайёрланди.

16 шартли б.т. 15,5 ҳисоб нашр б.т.

(электрон нашр)

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
университети
Тошкент шаҳри Яккасарой тумани Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй